

GOGA

Svetlana Slapšak

Kje smo?

Ljubljanski steganogram

Vsebina

9	Uvod
	Prvi del
23	Argonavtski soj
25	Shera
49	Stefan
68	Kandula
104	Riga
129	Charles
174	Mina
210	Gustav
249	Medeja
	Drugi del
263	Pogovori mrtvih
265	Povodni mož
272	Vrnitev povodnega moža
276	Biljana
346	Farah
390	Milena in jaz
429	Slike z Mileno
437	Čolnar
441	Kdo smo (Zgodovinski in miturgijski liki)

Uvod

Odstrta zavesa na oknu kočije, prehod med vagoni nekje ob reki, konj in jezdec v dežju, prebujanje v avtomobilu, zvezda nad nizko meglo, ki odseva ulične luči: tu nekje je mesto, skozi katero moramo iti.

Kje smo, sprašuješ.

*

Po legendi, ki jo omenjata zgodovinarja Sozomen in Zosim iz 5. oz. 6. stoletja našega štetja, so Ljubljano, v rimskih časih imenovano Emona, ustanovili Jazon in Argonavti, ko so na ladji Argo z zlatim runom bežali s Črnega morja po Donavi, navzgor po Savi in potem po Ljubljani. Ljubljanski izobraženci 17. in 18. stoletja so bili zelo ponosni na slavnega ustanovitelja, prestiž je bil tem večji, ker naj bi s tem bilo mesto več sto let starejše od Rima, da o Dunaju niti ne govorimo. Mnogi verjamejo, da je zmaj, ki kraljuje v ljubljanskem mestnem grbu tisti, ki naj bi ga pokončal Jazon, ko je taboril ob Ljubljani.

Druga pripoved pravi, da so Argonavti svojo ladjo blizu izvira Ljubljanice razstavili in jo čez slovenski Kras prenesli

ali prepeljali do Jadranskega morja. Mnogo kasneje (leta 1955) je slovenski matematik Ivo Lah (Štrukljeva vas, 1896 – Ljubljana, 1979) to zgodbo nadgradil za ponazoritev svoje matematične formule: ker do obale vodijo številne poti, je upošteval možnost, da je bil vsak del Arga iz varnostnih razlogov speljan po ločeni poti, pač da bi se zmedlo zasledovalce in da bi se zmanjšala možnost izgube zlatega runa.

Marko Petkovšek in Tomaž Pisanski v članku *Lahova identiteta in Argonavti* (IMFM/TCS, serija prednatisov, letnik 40, 2002, Ljubljana) temo predstavita takole: Lah je za vsako pozitivno celo število dokazal naslednjo istovetnost med dvema polinomoma n -stopenj v x :

$$\prod_{i=0}^{n-1} (x+i) = \sum_{k=1}^n \frac{n!}{k!} \binom{n-1}{k-1} \prod_{j=0}^{k-1} (x-j)$$

Koeficienti $n!(n-1)L(n,k) = k!k-1$ se imenujejo nepodpisana Lahova števila. Tukaj podajamo kombinatorni dokaz Lahove identitete. Upoštevajte, da to zadostuje, da ga dokažete za dovolj vrednosti x . Pravzaprav bomo to dokazali za vsa cela števila $x \geq n$. Zgodba z Argonavti nam bo pomagala vizualizirati dokaz.

Naj bo n število Argonavtov. Recimo, da ima vsak Argonavt dodeljeno število. Števila so: $1, 2, \dots, n$.

Naj bo $x \geq n$ število poti od Ljubljane do obale Jadranskega morja.

Končno naj bo $k : n$ število neločljivih delov, na katere je ladja Argo razdeljena za prevoz.

Nadalje predvidevamo, da vsak del nosi neko pozitivno število linearno urejenih Argonavtov po ločeni poti.

Tabela Lahovih števil:

k n	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0	1										
1	0	1									
2	0	2	1								
3	0	6	6	1							
4	0	24	36	12	1						
5	0	120	240	120	20	1					
6	0	720	1800	1200	300	30	1				
7	0	5040	15120	12600	4200	630	42	1			
8	0	40320	141120	141120	58800	11760	1176	56	1		
9	0	362880	1451520	1693440	846720	211680	28224	2016	72	1	

Steganografija je praksa prikrivanja sporočila znotraj drugega sporočila ali fizičnega predmeta. Steganogram je njen proizvod. V računalniških/elektronskih kontekstih je to računalniška datoteka, sporočilo, slika ali video, skrit znotraj druge datoteke, sporočila, slike ali videa ... V zadnjih letih se v steganografiji uporablja število Lah, podatki se skrivajo v sliki.

Iz Lahove enačbe sem predvsem razumela, da operira z nedeljivimi deli (ladje). Število nosilcev je poljubno, število delov je poljubno, odnos posameznega nosilca in posameznega dela (ladje) je 1:1. V prostoru »poljubnega«

je ustvarjena enačba. Zanimata me torej nedeljivo in vizualizacija: z vizualizacijo je matematik ustvaril nevidno, steganogram. Vizualizacija je zgodba, ki se spreminja v odnosu do nedeljivega. Nedeljivo ne more biti mitska zgodba, temveč način predstavljanja, performativna struktura. Miturgija pa je vse skupaj, poljubno in nedeljivo, vizualno in akustično, zgodba, vsakič drugačna. Prehod in prenos končata v nevidnem sporočilu, ki ga lahko, če znanja za dešifriranje ni, razumemo tudi kot pozabo, točko, v kateri je miturgija presahnila. Moj namen ni bil, da premagam pozabo, marveč da spomin miturgično razširim in obenem odstiram tehnike pozabe. Ključni element je tu nedeljivi del. Ta ne more biti del razumevanja, ker je začetni in je po definiciji zunaj razuma. Je rezultat tehnike, rokotvorstva (manipulacije), navade, zvoka in slike. Moj namen je torej bil, da nekaj vidim in nekaj slišim in iz tega naprej pletem miturgično tkanje: leva petlja, desna petlja, potem pa različne šablone – znanje. Drugi ključni element je prenos, potovanje. Ljubljana je zame točka na poti, pretok, zastoj, nevarnost pozabe, postaja, s katere moramo nekaj odnesti na neznane obale, na katero moramo prinesiti nekaj, kar se Ljubljane ne tiče, kar se je ne dotakne, česar se ona ne dotika, česar ne vidi in ne sliši ... Naj bo to slon, revolucija, ljubezen, ptič, smrt. Argonavti se množijo vse do Lahovega števila. Prenašajo sporočila in ostajajo nevidni, razen za poznavalce: ti jih opazujejo, opisujejo, opevajo. Poznavalcev in znanja je malo, posebej tistih, ki jih lahko privleče neki slon, revolucija, ljubezen, ptič, smrt. Največ je smrti. Zato sem del pozornosti posvetila prenosu nedeljive smrti. Nedeljivo

smrt si lahko zamislim samo kot pogovor s tistimi, ki sem jih poznala. Drugi del knjige, Pogovori z mrtvimi, je poskus definiranja kosov, ki so jih tisti, ki sem jih poznala, prenašali. Če se Lahova števila nanašajo enako na nosilce in na kose, ki jih nosijo, potem bi odnos nosilca in prenašane moral biti lažje dojemljiv. Pa ni bil. Zato moji opisi prenašanih delov niso usklajeni z nosilci: prednost je v tem, da vem, kako bi oni reagirali in kje bi se uprli. Zaradi tega sem vsakemu od svojih mrtvih morala opisati, kaj sem, česa in zakaj nisem in ne bi prenašala. Tako so njihovi prenosi postali pravi steganogrami, skriti v slikah, na eni strani razumljivi kot večni in brezupni upor mrtvih zoper zgodbe, ki jih živi o njih tvorimo kot avtoritarni kolonizatorji spomina in na drugi strani kot resnično sporočilo, ki ga redko točno preberemo. Mrtvi niso zlobni, mrtvi so kritični.

Nostalgija z vsem tem nima nobene zveze, kar bomo pokazali:

Termin je sodoben, sestavljen je iz grških besed nostos, vrnitev domov, in -algos, -algeia, ki označuje bolezen. Leta 1688 si ga je izmislil Johannes Hofer (1669–1752) za svojo doktorsko disertacijo v Baslu, z njim pa je opisal duševno trpljenje, ki ga je odkril pri švicarskih vojakih, plačancih, posebej v ravninskih delih zahodne Evrope. To psihično stanje ali bolezen so zaradi tega dolgo imenovali kar »švicarska bolezen«. Nostalgijo so v medicini resno jemali enako dolgo kot melanholijo: v moderni psihoanalizi ta stanja imenujejo in razlagajo drugače. Kljub temu se je nostalgija v kulturi

ohranila kot termin, ki opisuje žalovanje za nekim drugim časom ali prostorom. Prvi, ki je v evropski kulturi trpel za nostalgijo, je zagotovo Odisej. Vendar pokriva beseda nostos veliko širše semantično polje in označuje vsako vračanje, ne samo vračanje domov, temveč tudi denimo to, kar nam vračajo rastline – plodove in semena. Vsi pomeni so povezani z bogastvom in uživanjem. Tako v novi grščini pridevnik nostimos pomeni okusno, uporablja pa se za opisovanje hrane, oblačil ali urejenosti prostora.

Nostalgija je danes dobila popolnoma nov pomen, še posebej, ko gre za nekdanji socialistični svet in novi kapitalizem. Dober primer je Ostalgia, televizijska oddaja na nemški televiziji, ki je konec prejšnjega stoletja prikazovala predmete (in spomine, ki so jih le-ti izzvali) iz nekdanje Nemške Demokratične Republike. Drug zanimiv primer je jugonostalgija, spomini na Jugoslavijo, ki so dokumentirani v knjigah, slovarjih, enciklopedijah in na številnih spletnih straneh s slikami in pričevanji. Na začetku tega stoletja sem se na božičnem sejmu v nekdanjem vzhodnem Berlinu spraševala, kakšen smisel ima kupovati deset let star (lažni) čokoladni namaz, in vendar je bilo pred mano veliko kupcev, ki nikakor niso hoteli ostati brez njega. V tem pogledu je jugonostalgija bolj žilava, saj se povsod pojavljajo znaki, da bi lahko bila osnova za neko novo državljansko držo: smiselno jo je brati samo v kontekstu izkušenj s kapitalizmom in napredujočo krizo. Nostalgija je hrepenenje za izgubljenimi okusi, otroštvom ali predmeti, ki so označevali prijetno življenje in lahko vključuje kulturni

vidik od Proustovih magdalenic do spominov na topljeni sir Buco. Pametni trgovci so tak potencial znali izkoristiti: pogledjte, recimo, reklamo za pašteto Gavrilović. Takšna vrsta cenene hrane, nad katero smo nekdanj negodovali, z nostalgijo dobi pozitiven predznak. S slastjo pogoltniti preteklost, svojo mladost, narediti jo samo svojo – kaj je boljši način za prisvajanje nečesa, kar je nemogoče vrniti? V vsakem primeru se takšno prisvajanje konča v želodcu in nima drugih kolektivnih posledic.

Druge oblike nostalgije, ki jih pripoznava kolektiv, s seboj nosijo veliko večjo nevarnost. Po eni strani so to kolektivni simboli, kot so zastave, uniforme in rituali, po drugi pa so to kompleksni prepleti spomina, kot je na primer avstro-ogrsko cesarstvo, fašizem, socializem, določena vera itd. Veliko teoretikov nostalgije, kot na primer Linda Hutcheon in Svetlana Boym, misli, da je nostalgija nereflektivna in da ima lahko smisel le v povezavi z ironijo, kritiko, ponovnim ocenjevanjem preteklosti, z vsako vrsto distance, ki ne laska videnju posameznika, temveč ga izziva, da razmišlja o preteklosti. Veliko ljudi bi se strinjalo, da sta komercializacija nostalgije in obilje kiča, ki sodi zraven, dovolj dober razlog, da tega kulturno pogojenega psihičnega stanja ne jemljemo resno. Po drugi strani pa je nostalgija sistem, v katerega nas silijo pohlep ponudnikov in institucije, ki živijo od naše pokornosti – cerkev in država, na primer. V prazničnih dneh je to še bolj vidno kot sicer. V tem smislu mladina, ki je zažgala veliko jelko v centru Aten, ni izrazila samo kritike nostalgije same, temveč tudi prezir in odpor do

vseh sistemov, ki manipulirajo z nostalgijo. Ne nazadnje se v njihovem dejanju morda kaže tudi odpor do globaliziranega božiča, do vedno istih slik, ki nam jih vsiljujejo, do istih sporočil, ki ljubečo družino iz lažnega miru praznične noči silijo v trgovine, do istega nesmiselnega moža v rdeči obleki, do istih prevar, s katerimi na račun otrok služijo nezaposleni igralci ...

Celo v božični pop produkciji se v zadnjih letih pojavljajo grozljivke ali verzije črnega humorja, kot je na primer animirani film *Predbožična nočna mora* režiserja Tima Burtona. Videti je, da je napihovanje nostalgije v času božiča preseglo vse meje sprejemljivosti. Kaj torej priliči božični nostalgiji v evropskem antropološkem vozlu? Na severu kontinenta najkrajši dan v večmesečni zimski temi in rojevanje novega sonca podzavestno kličeta svetlobo: ne glede na to, kako cenim ekološko pobudo s prižiganjem sveč, moram priznati, da se ne morem upreti pisanim novoletnim lučkam. Uvajanje uličnih osvetljav, ki spreminjajo noč v dan, je v finskih in švedskih mestih pri ljudeh občutno zmanjšalo zimsko depresijo: opazili so povečano aktivnost, družabnost in izboljšane delovne sposobnosti. Ob okusih, ki so tako pomembni za nostalgичno evokacijo in širjenje etične skrbi, ne glede na njeno versko ali racionalno utemeljenost, je božič čas za zastavljanje vprašanj – še posebej neprijetnih vprašanj – o lastni in kolektivni preteklosti. Tega, kar je bilo res dobro v preteklosti in si zasluži, da o tem premišljujemo še danes, ne bi smele ovirati pisane božične luči, božični kič ali streljanje in petarde tistih, ki imajo namero do

osemnajstega leta zmanjšati število prstov na svojih rokah. Koledarski rituali v mnogih evropskih državah zahtevajo, da se v tem času leta potuje, in pogosto so prav gosti oziroma tisti drugi nosilci ritualne novice o rojstvu mladega sonca – boga. Nobena vera ne bo prizadeta, če bodo obiski vključevali tudi pomoč.

Kako se konča Odisejeva nostalgija, hrepenenje po vrnitvi v rojstni kraj? Namesto, da mu takoj pade v objem, modra Penelopa dolgo in natančno sprašuje Odiseja, da bi lahko brez sence dvoma potrdila njegovo identiteto. Njena vprašanja se navezujejo na znanje o skupni preteklosti. Po božičnem kritičnem spraševanju o identiteti bodo prišli prazniki skrivanja in velikega potvarjanja lastne identitete – pustni prazniki. Zato mora biti božično samospraševanje, pa naj bo, če ne gre drugače, obarvano s kakršnokoli obliko nostalgije, temeljito in uspešno.

Nostalgija ne velja več za bolezen, vendar za njo danes obstaja sumljivo veliko število zdravil, obkladkov, placebov, nasvetov in navodil – in vsi se plačajo. Zato lahko z nostalgijo ravnate edino tako, da jo naredite skromno, brezplačno in neprofitno. Ko bo takšna, lahko govorimo o nekoristoljubnem uživanju. Ta pametnejša in zabavnejša nostalgija je zelo blizu danes že skoraj pozabljeni filozofski temi – sreči. Zaradi tega bi med knjigami, ki so nam lahko v pomoč pri iskanju novega smisla nostalgije, morala biti tudi mala razprava o sreči gospe Émilie du Châtelet, ki je prevajala Isaaca Newtona iz latinščine in bila Voltairova

ljubimka. Ona meni, da je največja sreča stalno se učiti, k temu pa dodaja še dovolj sredstev za urejeno življenje, ljubeznive prijatelje, srečne ljubezni in malo kartanja. Razen po obsegu in strukturi argumentacije se to ne razlikuje zelo od epigrama rimskega satirika Marcijala, v katerem je opisano enostavno in lagodno življenje. Pomislim lahko še na en element, ki ju povezuje: zimska noč.

*

Veliko kasneje ... Vedno je veliko kasneje in nikoli ni prepozno, da bi sporočilo prebrali ali napisali na novo, ali da bi sporočilo pripisali komurkoli, kakorkoli. Zgodovina sama je steganografija, ker obstaja zgodovinopisje. Številski in digitalni Argonavti lahko ali pa tudi ne ubijejo heraldičnega zmaja: on si jih še vedno izmišljuje, ker ne bi mogel živeti izven sveta mitov ali miturgije. Zmaj ni sodeloval pri ustvarjanju Lahove identitete, ki temelji na številu Lah. Ker je bil neštevni, je lahko preživel Argonavte in se selil iz enega v drugi mit, z vrha Ljubljanskega gradu do podzemnih virov ljubljanske pivovarne, v reklamah, od otroških igrač do majic za turiste in keramičnih skodelic. Veliko pozneje ... Secesijski in precej moško mišičast (a brez penisa) zmaj zdaj pozira na mostovih, ki steganografirajo mesto. Ljubljana je torej steganogram zmajev, vpisan v steganogram Argonavtov. Ali obratno. Argonavti so izstopili iz mita, ker so nosili dele ladje, fragmente, ki naj bi zmedli morebitnega napadalca na zlato runo: zagotovo so steganografirali osebne, razdrobljene zgodbe, v katerih ni prostora za zmaje. Razgradili so tudi kolektiv in postali profesionalna skupina

s skupnim ciljem. Medtem ko zmaji zahtevajo hierarhijo, dedne linije in monarhično moč, Argonavti pogojujejo demokracijo: vsak s svojo vlogo in delovanjem za dogovorjeni cilj. V njihovem primeru skozi Ljubljano na poti proti zahodu, proti morju. Prišli so po Donavi in nato po Savi, po eni od možnih poti v helenske prostore, obalna in otoška mesta. Z razgradnjo ladje so morali namesto plovbe izbrati posamične poti – reka se je zožila in izginila. A vsi so morali skozi kraj, ki bo postal Ljubljana ... veliko kasneje. Odlomek legende je zgodovinarje in arhiviste zmedel, zato so si predstavljali, da so Jazon in Argonavti zgradili temelje Ljubljane. Ne, niso. Dosegli so točko, v kateri je vsak od njih, ki je nosil en del ladje, razmišljal o svojih zadevah in izvajal skupno akcijo. Svoje odnose so lahko nadaljevali tudi pozneje, na morski obali, kjer so preoblikovali svojo ladjo. Argo po Ljubljani ni bil enak Argu od prej ... Ljubljana spreminja, drobi, na novo sestavlja, lepi, vsaka oblika je vpisana v naslednjo. Jazon bi lahko začutil, da ga je Medeja s svojo vrhunsko inteligenco, čarovnijami in z močno voljo začela spravljati ob živce, drugi pa bi se lahko vrnili k svojim občutjem, spominom, sanjam in védenju: imeli so ves čas in dovolj osamljenosti, da so jih lahko pustili kipeti.

In vsem in vsakemu se je to spreminjanje začelo ali končalo na prehodu skozi Ljubljano.

Roman je napisan kot poskus literarne verbalizacije Lahove formule. Edini žanr, ki temu odgovarja, je *menipska satira*, nastala v poznem helenističnem obdobju. To je mešanica

eseja, retorične vaje, verzov in zapleta, ki je lahko parodija helenističnega ljubezenskega romana. V osnovi je to dekonstrukcija vseh teh žanrov, ki se začne z definicijo in s fragmentacijo vsakega, in se potem nadaljuje s prenosom fragmentov, da bi jih znova sestavili v parodiji. Nič od Menipovih del ni ohranjeno. Satirik Lukijan ga prikaže kot popotnika po Spodnjem svetu, v katerem sreča različne zna- ne like: fragmenti, prenos, dekonstrukcija, rekonstrukcija spomina – vsi elementi znanja, uporabljenega, da se doseže užitek. Ker znanje ustvarja distanco, ki je za užitek nujna. In argonavtski soj, živi in mrtvi, ima kot osnovno nalogo ravno ustvarjanje distance. Prenos, zmaga nad prostorom, upanje, da je možno znova sestaviti kose v ladjo, ki nas bo nosila daleč, daleč od smrti in blizu tistih, ki jih imamo radi.

*

Večina prevodov v romanu je delo Božidarja in Svetlane Slapšak. Darinko Kores je prevajalec drame *Ulrika Meinhof* Biljane Jovanović, objavljene v Časopisu za kritiko znanosti 1998.

Pismo in nekateri koristni podatki so prevzeti iz monografije *Mahler in Ljubljana : 1881–1882*, Kureta Primoža, muzikologa, DZS, Ljubljana, 1997.

